

CSERNE PÉTER

Kapitalizmus és szocializmus Bibó István gondolatrendszerében*

Tanulmányomat néhány előzetes megjegyzéssel kell kezdenem. Az alábbiakban nem vállalkozom Bibó szocializmus-felfogásának vagy kapitalizmus-elméletének rekonstrukciójára, annál is kevésbé, mivel — mint erről maga is beszélt,¹ és az életmű olvasói előtt könnyen kirajzolódhat — Bibó nem lépett fel rendszeralkotó igénnyel munkásságának egyetlen területén sem:² így nem hagyott hátra szisztematikus gazdaság- illetve társadalomelméletet (-filozófiát) sem. Sőt azt mondhatnánk, a gazdaság szférája mint olyan, önmagában nem is érdekelte.³ Nemcsak egy ilyen konstrukciót nem kívánok beleolvasni Bibó szövegeibe, de jelen keretek közt arra sincs mód, hogy módszeresen szembesítsem a bennük megfogalmazódó nézeteket más szocializmus- és kapitalizmuselméleti konstrukciókkal.⁴

A következőkben tehát életművének három vonatkozását tekintem át. Először, hogy milyen hangsúlyváltások figyelhetők meg Bibó kapitalizmus-kritikáiban a 30-as évektől élete végéig; másodsor azt, hogy miként értelmezte, milyen tartalommal vallotta magáénak a szocializmus egyes eszméit, tételeit ugyanebben az időszakban. Végül azt vizsgálom, milyen közös problémákat észlelt e két rendszerben, illetve hogyan kísérelte meg az eszmék képében szembenálló szocializmus és kapitalizmus ellentétét hamis

*Egyetemi tanársegéd (PPKE JÁK Jogbölcseleti Intézet), PhD hallgató (PPKE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola). E-mail: cserne@jak.ppke.hu. E tanulmány korábbi változatai előadás formájában elhangzottak Dénes Iván Zoltán politikai eszmetörténeti szemináriumában (PPKE ÁJDI, 2001. november), majd a Bibó István Szellemi Műhelyben (2002. február). Itt mondok köszönetet a szeminárium vezetőjének és résztvevőinek, valamint a műhelyvita hozzászólóinak kritikai megjegyzéseikért és javaslataikért, melyeket tanulmányom jelen változatában is hasznosítottam. Azért hogy ez miként sikerült, természetesen magam vagyok felelős

1 Például Huszár 1989: 245.

2 Talán a fiatalkori jogelméleti írások jelenthetnek kivételt, bár ez sem egyértelmű.

3 Kovács 1999a: 41.

4 Ezek közül kézenfekvő módon kínálkoznak olyan Bibó által szórványosan említett, bírált elméletek, mint Marxé (illetve, ettől alkalmasint megkülönböztetve a marxizmus, ideértve az ún. analitikus marxisták Marx-interpretációját); Max Weberé; Bibóéval rokonítható elképzeléseként Németh László minőségiszocializmus-konceptiója, Wilhelm Röpke gazdaság- és társadalomfilozófiája vagy akár a katolikus egyház társadalmi tanítása. Bibó viszonyára Weber nézeteihez lásd Balog 2000, Németh Lászlóra Dénes 1999a, Röpke Cserne 2003, Lányi 2002, az egyház társadalmi tanításának párhuzamaira Tattay 2002. Bibó nézeteinek átfogó bemutatása és immanens kritikája a tárgy készülő hosszabb tanulmányomnak.

alternatívaként értelmezni, feloldani, s meghaladni.⁵

Kapitalizmus-kritika és társadalomkritika

Bibó számos írásában, rövidebb-hosszabb gondolatmenetekben, igen eltérő kontextusokban foglalkozik a szocializmus és a kapitalizmus értelmezésével. A kapitalizmus kérdése 1945 előtti írásaiban, elsősorban az *Elit és szociális érzék* (1942),⁶ *A pénz* (1942),⁷ a *Korunk diagnózisa* (1943)⁸ című esszéikben vetődik fel — igen különböző problémák kapcsán. Kirajzolódik azonban belőlük egy olyan megközelítés, melyet röviden a válságfilozófiákhoz (Ortega, Huizinga, Spengler) kapcsolódó, Németh László gondolataitól is inspirált, konzervatív színezetű antimodernizmusként jellemezhetünk.⁹ E felfogás alapján a társadalmi problémák vizsgálata során az értékrend válsága, rekonstrukciójának lehetőségei, s az elit és a tömegek szerepe, viszonya került Bibó figyelmének középpontjába. Említett írásaiból többé-kevésbé általánosan és rejtetten, de kibontakozik társadalmi, politikai állásfoglalásának kritikai oldala is.¹⁰ Ilyen módon egyszerre foglalnak magukban kapitalizmus-kritikát és

5 Természetesen e két kategória absztrakt fogalmi szembeállításának, konkrét történeti, társadalmi összefüggésekből kiragadva nemigen van értelme, s mint majd látni fogjuk, Bibó megfelelő kontextusra vonatkoztatja a szembeállítást és meghaladásának lehetőségét is.

Itt, az előzetes tisztázás végén kell utalnom a szocializmus és a kapitalizmus egyfajta nyilvánvaló fogalmi aszimmetriájára is. Arra a nemcsak a magyar nyelvre jellemző szóhasználati jellegzetességre gondolok, hogy valakiről nagyjából azonos értelemben állítható, hogy szocialista, illetve hogy a szocializmus híve, nem tehetjük viszont ugyanezt a kapitalista, illetve a kapitalizmus híve kifejezésekkel. Sőt, elképzelhető, hogy bizonyos értelemben olyan kapitalistáról beszéljünk, aki egyúttal a szocializmus híve, netán szocialista. Ráadásul a szocialista–kapitalista ellentét korántsem kimerítő leírása bármely politikafilozófiai (ideológiai) spektrumnak. Továbbá, néhány büszke önjellemzéstől eltekintve rendszerint nemcsak a kapitalista, de a kapitalizmus híve sem szokott megjelenni jellegzetes értelmiségi elköteleződésenként (vagy legalábbis máshogy nevezik az ideált: katallaxiának, piaci vagy szabad társadalomnak). Arra, hogy ennek a többszörös aszimmetriának mi az oka, s hogy milyen tágabb problémakörbe illeszkedik, nem e tanulmányban kell választ találnunk, bár egy s más talán erről is kiderül az alábbiakban.

6 Bibó 1986a: 223-241.

7 Bibó 1986a: 205-220. A pénz szociológiájáról egyébként több előadást is tartott Bibó még a harmincas évek végén, ez az esszéje is ekkor íródott. Vö. Bibó 1994, Szilágyi 1999: 136. kül. 13. j.

8 Bibó 1986a: 245-270.

9 Kovács 1993, 1997, 1999a, 1999b.

10 *Elit és szociális érzék* című politikai esszéje “ha kissé elvontnak tetsző, konkrét részletekbe nem bocsátkozó formulázásban is” (Oltványi 1994 [1981]: 259), de ítéletet mond az akkori elit szociális munka címén folytatott önáltató pótcselekvése, önelégültsége, szellemi és erkölcsi süllyedése felett. Rámutat, hogy szerinte mit tekinthetünk valójában az elit feladatának, a szükséges szociális érzéknek: “a közösség rendje, élete és érdekei iránti érzéket, a helyes társadalmi cselekvésre, a társadalmi rendet, harmóniát és igazságosságot sértő jelenségek észrevételére való képességet, a közösségi példaadásra, áldozathozatalra és szerepvállalásra való készséget.” (Bibó 1986a. 223–224.) Kifejti, hogy a helyzetében megingott, “elit-kvalifikációját” bizonyítani képtelen vezető réteg alkotóképessége ilyenkor

társadalomkritikát. Miközben az egyes írásokban hol egyik, hol másik kerül előtérbe, e két mozzanat analitikusan el is különíthető.

A leghangsúlyosabb antikapitalista tételek a *Magyar Szemlében* megjelent *A pénzben* olvashatók, ahol azt fejt ki Bibó, hogy a keresztény középkor egységes és a társadalom minden rétege számára nyitott értékhorizontja a modernitás idejére megbomlott, a polgárság nem volt képes olyan új értékrendet teremteni, mely időtálló, mindenki számára tágas lett volna.¹¹ A pénz a csere közvetítőjéből értékmérővé vált, ezáltal („egydimenziós”) kvantitatív értékelést kényszerített a társadalmi élet minden vonatkozására. A kapitalizmus térnyerésével a tőkefelhalmozás és a kalkulatív racionalitás étosza egyre inkább elfogadott, majd követendő mintává vált.¹² Gondolatmenetének végén ugyanakkor Bibó megállapítja, hogy a két esemény, az értékválság és a pénzgazdálkodás térnyerése nem áll okozati összefüggésben, s felveti azt a kérdést, hogy mi válthatná fel az egykor egységes értékrendet.¹³ Sem a szocializmus, sem az általa ekkoriban új közösségi gondolatnak nevezett fasizmus nem alkalmas erre minden további nélkül, mondja.

Úgy tűnik, ezek a gondolatok “a fiatal Bibó konzervatív ízű modernitás-kritikájának” képezik részét.¹⁴ Az utóbbi mellett érvelve Kovács Gábor kifejezetten hangsúlyozza, Bibó nem csupán a szocializmust a liberalizmussal egyeztető gondolkodó vagy “plebejus demokrata”¹⁵, hanem konzervatív gondolkodó is. Legalábbis “konzervatív jegyek”, “konzervatív attitűd”¹⁶ mutathatók ki műveiben (ilyenek: konkrétságra való törekvés, a politikai stabilitás transzcendens garanciáinak keresése, a francia forradalmi értelmiség kritikája). Bizonyos értelemben ebbe a gondolatkörbe tartoznak Bibónak a technokrácia kizsákmányoló, uralmi jellegéről szóló, később elemzendő gondolatai is.¹⁷ Ugyanakkor — mint közismert — Bibó szerint az európai társadalomfejlődés

szükségszerűen megbénul. A kiút a “társadalmi értékrendszer regenerálása” lehet. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódik *A pénz* egy tétele is, melyben az elit funkciójaként Bibó a társadalmi értékrendszer meghatározását, “a szükségletek gazdagításában és finomításában álló feladatát” emeli ki (Bibó 1986a: 217).

11 Mint Lányi Kamilla felhívta a figyelmemet, Bibó ezen esszéje szociológiai írás, s elsősorban ezért (és nem a folyóirat jellegére tekintettel) nincs az akkori magyar viszonyokra utaló erőteljes társadalomkritikai hangsúlya.

12 Az “egydimenziós” racionalitásról lásd Cserne 2001: 118–119.

13 A bomlás magyarázatára lásd Bibó 1999a: 292.

14 Kovács 1997: 49.

15 Kovács 1997: 48.

16 Kovács 1997: 48–49.

17 Pl. Bibó 1986b: 395–396., 1986c: 105–109.

folyamatának lényege, értelme a hatalom an-archikussá tétele, azaz feloldása módszerekben és eljárásokban, ember ember feletti uralmának megszüntetése, a vezetői funkciók szolgálatszerűségének megteremtése. A vezetőknek a társadalomszervezésben kulcsszerepet szán Bibó, miközben a közösség állandó morális teljesítménykontrollja alá helyezi őket. Ugyanakkor az elit funkciója szerinte nem merül ki a fent említett kulturális mintaadásban. Hiszen, mint kifejti: “A történelemnek a háborúkat lezáró békecsinálások a nagy, képlékeny korszakai. Ilyenkor rengeteg múlik két-három, [...] a döntő pillanatban ott lévő embernek a személyes állásfoglalásán.”¹⁸ Vagyis “a történelem folyékony korszakainak tényleges főszereplői a politikai-tudományos-kulturális elit tagjai.”¹⁹

Természetesen az, hogy konzervatív kapitalizmus-kritikáról beszéljünk, csak árnyaltan, és megszorításokkal jogosult. Nem tekinthetjük Bibót a reakciós vagy az *ancien régime* ideológusa értelmében konzervatívnak, de a radikális változások kategorikus ellenzőjének sem.²⁰ Ugyancsak kétségbe vonta születési szelekció elvét az elit kiválasztásában, illetve (legalábbis a XX. században már) csak megszorításokkal és ideiglenesen ismerte el a monarchikus legitimitást. 1945 után mindenesetre más történelmi kontextusban, hol absztrakt, hol konkrét megfogalmazásban továbbra is nyomon követhető Bibó kapitalizmus-kritikája, s ekkor válik (a fenti értelemben) konzervatívból határozottan (a később bemutatott értelemben) szocialista jellegűvé.

Bibó következetesen elválasztja egymástól a liberális demokrácia egyetemes szabadságprogramba illeszkedő értékeit, vívmányait és a nyugati társadalmak gazdasági berendezkedését.²¹ Ugyanakkor a liberalizmus tehertételének nevezi, hogy az alárendeli magát a nagytőke önigazolásának. Ennek kifejtésével ér véget, pontosabban itt szakad meg például *Az 1956 utáni helyzetről* szóló írása.²² Ugyanezt, vagyis a liberális demokrácia tehertételeit az élete végén írt vázlatban így összegzi: “A tulajdon féltése, a polgárság mítosza, a kapitalizmus monstruma, a részvénytársaság ferdeségei, valamint a

18 Bibó 1990b: 421.

19 Kovács 1997: 50.

20 Vö. “határolt és tervezett forradalom”. Ugyanakkor azt mondja: “Forradalomról beszélünk [...] akkor érdemes, ha földrengésszerű társadalompolitikai változások mögött a társadalom helyes szervezésének összefüggő és magas szinten tudatosává vált elgondolása és terve áll.” (Litván–S. Varga 1995: 563.)

21 Litván–S. Varga 1995: 567.

22 Litván–S. Varga 1995: 572. S ezt a gondolatot tartja például Lányi Kamilla a mai viszonyokra is tanulsággal vonatkoztatható megállapításnak (Lányi 1998: 248).

munkáskapitalizmus meséje”.²³

A kapitalizmussal szembeni Bibó legfőbb kifogása, hogy “az aránytalan, funkciótlan és felelőtlen nagyvagyon”, a “mamuttulajdon”, a nagybirtok, nagytőke, nagyhivatal révén, részben tovább is éltetve feudális uralmi formákat, az ember ember feletti hatalomgyakorlásának egyik módja valósul meg.²⁴ Az ilyen méretű vagyont nem igazolják a magántulajdont megalapozó érvek, melyekre például a pápai enciklikák is hivatkoznak (ti. hogy a magántulajdon a személyiséget kibontakoztató, saját munka közegét jelentő terep addig a határig, amíg a tevékenység az egyén számára közvetlenül áttekinthető), ráadásul az örökölhető vagyon lényegét tekintve ugyanolyan, mint az öröklött királyság vagy hivatal.²⁵

Az 1945 és 1948 közötti, illetve a 1956–57-es, a magyar politikai helyzetre közvetlenül reflektáló tanulmányok, esszék, tervezetek a kapitalizmussal kapcsolatban a fenti, a nagybirtok és nagytőke korlátozását, kisajátítását helyeslő módon foglalnak állást.²⁶

Az 1956 októberének végén írt úgynevezett *Fogalmazvány*²⁷ (melyben Bibó a proletárdiktatúra elméleti és gyakorlati hagyatékával igyekszik szembesíteni a közvéleményt) a kapitalizmussal kapcsolatban két fontos megállapítást tesz: egyrészt a nagytőke és nagybirtok felszámolását az érte fizetett ár és a módszerek *ellenére* üdvözli, és a forradalom által megőrzendő vívmánynak tartja,²⁸ másrészt tesz egy elméleti megkülönböztetést. Elismerve és támogatva a szabad vállalkozás értékét, azt mondja:

“A kapitalizmus nem a legfőbb és egyetlen ellensége a modern társadalomfejlődésnek, hanem csupán annyiban az, amennyiben zsarnokságra, elnyomásra, kizsákmányolásra ad lehetőséget. [...] A kapitalizmus, abban a részében, amelyben a szabad vállalkozás rendszerét jelenti, az egyik hatásos mozgatója az ember technikai haladásának [...] A kapitalizmus alapvető baja, [...] hogy a szabad vállalkozás lehetősége eredendően csak a társadalom kis része számára áll fenn. A kapitalizmusellenes forradalomnak fő feladata nem a szabad vállalkozás rendszerének a

23 Bibó 1990a: 798.

24 Litván–S. Varga 1995: 572.

25 Vö. Huszár 1989: 266. Az *Ókécskei előadásban* egyenesen úgy fogalmaz: “A nagytőkés nem magántulajdont bír. Magántulajdon az, hogy az ember a maga munkájával átfog valamit. [...] Ő egy hatalmi szervezetnek a csúcán van, akárcsak régen a császár vagy a király.” (Bibó 1999b: 297.) Mellékesen meg kell jegyezni, hogy az egyház társadalmi tanításából sosem hiányoztak az ilyen értelmű antikapitalista elemek, s bár kétségtelen, hogy igazán hangsúlyossá II. János Pál enciklikáiban váltak, korábban sem a sorok közt, rejtve fogalmazódtak meg. A kérdésről bővebben: Tattay 2002.

26 A kapitalizmus kérdése más szempontból ugyancsak előkerül ebben az időszakban, a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című nagyesszében. főként a zsidóknak kapitalizmusban játszott szerepe kapcsán (Bibó 1986b: 688–698.). Ugyanerről az 1944-es *Békeajánlat* is tartalmaz néhány bekezdést (Litván–S. Varga 1995: 204–211.). Vö. ehhez Szilágyi 1999: 132.

27 Bibó 1990b: 93–102., Litván–S. Varga 1995: 421–428.

28 Litván–S. Varga 1995: 426.

megsemmisítése, hanem a birtokviszonyok igazságtalanságának a megszüntetése.”²⁹

A kapitalizmus bírálatának további aspektusai, melyek a fogyasztói társadalomra, az öncélú hatékonyságra, a menedzserek és bürokráciák, illetve az értelmiség uralmára vonatkoznak, már olyan elemek, melyek a “megvalósult szocializmus” bírálatában is szerepet kapnak, egy általános modernitás-kritika elemeiként: ezeket később tárgyalom. Összegezve, Bibó felfogásában a kapitalizmus *sub specie aeternitatis* nem önálló állomása a társadalomfejlődésnek, bár a történelemben ténylegesen létező “társadalmi-gazdasági formáció”. Nyertesei egyúttal a liberális demokrácia haszonélvezői, de nem kitalálói és bizonyos esetekben érdekeiket követve el is felejtkeznek annak elveiről. Nem tartozik az értéket hordozó társadalomszervezési technikák közé, ugyanakkor (az 1971–72-es előadás szerint) elképzelhető (s talán kívánatos is), hogy évszázadok alatt, szervesen alakuljon tovább, s erőszak nélkül adja át a helyét a “kizsákmányolás-mentes és osztály nélküli” társadalomnak.

“Mit értünk szocializmus alatt?”³⁰

Bibó szocializmus-felfogásának elméleti háttéréül emberképe (filozófiai antropológiája) szolgál, melynek első markáns megfogalmazása az 1938–40 körül íródott *A szabadság szerető ember tízparancsolatában*³¹ olvasható. A szabadság és az emberi méltóság alapértékeinek elfogadása szerinte maga után vonja a kizsákmányolás, az önkény, az öncélú erőszak, s ezek ellenpárjaként a szolgai alávetés, a megalázkodás elutasítását. Ez a keresztény gyökerű gondolatmenet egészül ki a negyvenes évek elején Guglielmo Ferrero nézeteinek hatására a félelem, a haláltudat, az agresszió összefüggésének hangsúlyozásával, majd Hajnal István nyomán a műgonddal alkotó ember,³² a szabadság kis körei jól ismert kulcsfogalmaival, a középkori klerikus értelmiség, az írásbeliség, a szakszerűség szerepének méltatásával.³³

E gondolati előzményekből formálódik s bontakozik ki az 1940-es évektől az a

29 Litván–S. Varga 1995: 425–426.

30 Vö. Huszár 1989: 265–267.

31 Huszár 1989: 257–258.

32 Bibó 1986c: 33, 48, 49.

33 E kulcsfogalmak fontos szerepet játszanak Bibó társadalomtörténeti és közigazgatási írásaiban is. A Hajnal-hatásra lásd Lakatos 1993, Kovács 1999b.

nagyszabású elképzelés, mely több megfogalmazásban (az *Ókécskei előadás*,³⁴ az *1953-56-os vázlat*,³⁵ Az *európai társadalomfejlődés értelme*,³⁶ s vázlatosan-töredékesen *Az 1956 utáni helyzetről*,³⁷ illetve a *Kiegyenlíthetetlen ellentét*³⁸ lapjain) végigkíséri Bibó munkásságát, s lényegében a hatalmi helyzetek kölcsönös szolgáltatások rendszerévé,³⁹ a társadalom an-archikussá⁴⁰ alakításának programját (társadalomfilozófiáját, utópiáját) fogalmazza meg.⁴¹ Bibó szerint ebbe a folyamatba logikusan illeszkedik a szocializmus programja is, a társadalomfejlődés egyik lépéseként. A szocializmus érvényes tartalma ugyanis Bibó szerint “minden kizsákmányolás megszüntetése”⁴², vagyis a rabszolgaság, majd a születési előjogok felszámolása után az örökölt vagyon általi hatalomgyakorlás megakadályozása.

Az Erkölc és hatalom viszonya címen megjelent töredékben Bibó szocializmus-felfogásának egy további vonatkozása fogalmazódik meg tömören (melyet egyébként a marxizmus-leninizmus és a fasizmus összevetésében máshol is megerősített). Kijelenti ugyanis, hogy “a szocializmus legtotálisabb rendszereiben is a keresztény tanításnak lényeges elemei foglaltatnak benne.”⁴³

Bibó arról beszél, hogy a szocializmust hiba volna egyszerűen úgy értelmezni, mint amely az egyenlőséget helyezi előtérbe mint legfőbb értéket. Szerinte ugyanilyen fontos alapérték a szocialista számára a szabadság is. A kettőt nem szabad egymással szembeállítani s kijátszani egymás ellen,⁴⁴ a szabadság programja legalább olyan lényeges, mint az egyenlőségé.⁴⁵ Egyébként már 1942–43-ban, egy a Györffy Kollégiumban *Az európai társadalomról* tartott előadásában utal arra, hogy a szocializmust nem szabad olyan értékrendként felfogni, mely az egyenlőséget a

34 Bibó 1999a: 285–309.

35 Bibó 1993: 326–350.

36 Bibó 1986c: 7–123.

37 Litván–S. Varga 1995: 547–572, Bibó 1990b: 149–177.

38 Bibó 1990a: 761–782, 796–798.

39 Bibó 1999a: 290–291., 1986c: 92, 95.

40 Bibó 1986c: 77, 95.

41 “Az egész társadalomfejlődésben kizárólag az nevezhető fejlődésnek és jövőbe mutatónak, amely az embert győtrő félelem feloldása és ennek legfőbb eszközeként a társadalomtechnikák humanizálása, racionalizálása és moralizálása felé mutat.” Bibó 1986c: 120.

42 Bibó 1999b: 282.

43 Bibó 1999b: 282. Bár ezt Bibó kifejezetten nem hangsúlyozza, de abból, amit a baloldali mozgalmaknak a francia forradalom vallás- és egyházellenességét folytató lépéseiről mond (...), nyilvánvaló hogy tisztában volt vele: ez a kapcsolat nem jelent feltétlenül közvetlen hatástörténeti összefüggést, s ez különösen az ázsiai szocializmusok esetében nyilvánvaló.

44 Bibó 1999a: 298.

45 Huszár 1989: 265.

szabadság elé helyezi.⁴⁶

A szocializmus programja ugyanezen időszakban konkrétabb megfogalmazásban, azaz gazdaság- és társadalompolitikai gondolatmenetekben, kifejezett filozófiai háttér nélkül is megjelenik Bibó írásaiban. Már ifjúkorában, nagyjából 1935-től kezdve foglalkoztatják Bibót a társadalmi reform kérdései. Erről a Márciusi Front programjához Erdei Ferenc kérésére Reitzer Bélával közösen írt tervezeteiből⁴⁷ (államosítás, földkérdés, szövetkezetek), a MIKSZ-ben tartott előadásairól fennmaradt kivonatokból,⁴⁸ önkritikus visszaemlékező beszélgetéseiből,⁴⁹ de emellett néhány 1945 előtt publikált írásából is (elsősorban az *Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában*,⁵⁰ az *Elit és szociális érzék, A pénz, a Korunk diagnózisa* címűekből) képet alkothatunk. Utóbbiak persze, mint említettem, csak igen áttételesen, absztrakt megfogalmazásban gyakorol(hat)tak társadalombírálatot. Az Erdei-recenzió valamelyest kritikusabb hangvételű.⁵¹ Ráadásul Bibó önmaga számára is csak lassan tudatosította baloldali elköteleződését.

Mindenesetre 1943 körül, mikor a végül kéziratban maradt *Békecsinálók könyvé*n dolgozott, már öntudatosan írta: “E sorok írója magyar, s hazáját forrón szereti, [...], demokrata, s leghőbb vágya, hogy Kelet-Európa népei is a demokratikus fejlődés útjára kerüljenek, [...] szocialistának vallja magát, s hívője a jövő osztály nélküli és

46 “Szocializmus. A logika továbbvitele. A *vagyoni* cenzus ellen. Ez is születési szelekció. Egyenlőség másodlagos.” Litván–S. Varga 1995: 201. Érdeemes felfigyelni arra, hogy a liberalizmus melletti bizonyos fajta érveléseknek bevett eleme egy inverz gondolatmenet. Eszerint a liberalizmusról ugyan hagyományosan azt tartják, hogy alapértéke a szabadság, ez azonban nem jellegzetesen liberális érték, a liberalizmus politikai filozófiájának szerintük sokkal inkább az egyenlőség egyfajta koncepciója a meghatározó eleme (lásd pl. Dworkin 1993).

47 Litván–S. Varga 1995: 166–176. Monografikus tárgyalására lásd Huszár 1991.

48 Litván–S. Varga 1995: 180–189.

49 Litván–S. Varga 1995, kül. 38, 42.

50 Bibó 1986a: 185–201.

51 Ebben a tanulmányban Bibó fő célja kiemelni a falukutatók, s legfőképp Erdei szerepét az uralkodó romantikus és patriarchális paraszt-, falu- és vidékszemlélet illúziójának lerombolásában. A paraszti életforma lényege ugyanis, mondja Erdeivel egyetértve, az elesettség, a termeléshez láncolt és a kultúrától elzárt, megnyomorított emberi élet, melynek tarthatatlanságát épp a parasztság menekülése (egyke, szekták, városba költözés) jelzi legjobban. A legfőbb értéknek Bibó azt látja, hogy Erdei munkáiból a válság megoldása is kirajzolódik, “az emberi méltósággal teljes, öntudatos, eleven, mozgékony, teljesítőképes, vállalkozó, szabad közösségekben élő s a maga szabadságával és a kultúra javaival élni tudó ‘polgárosodott’ embernek a képe.” (Bibó 1986a: 199.) Végül rámutat, hogy ennek megvalósításában azoké a főszerep “akik kiemelkedtek a parasztságból, de nem veszítik el a vele való szolidaritást” és akik “kiváltságosnak születtek, de tökéletesen elveszítik a maguk osztályával való szolidaritást.” (Bibó 1986a: 201) — ez utóbbi fogalmazást akár magára a szerzőre is vonatkoztatjuk. “Bibónak ez a kiállása Erdei mellett [...] rendkívül mély belátásra valló, erkölcsi bátorságról tanúskodó, a tudományos és a politikai igazságért felelősséget érző és kockázatot is vállaló tett volt a maga idején.” — magyarázta később (talán némi túlzással) Horváth Barna (Litván–S. Varga 1995: 346.). Erdei és Bibó viszonyára lásd még: Dénes 1988, Huszár 1991, Balog 1999.

kizsákmányolás-mentes társadalmának”.⁵²

Az 1945 és 1949 közt írt tanulmányok, esszék közül szinte valamennyi foglalkozik gazdasági, társadalmi problémák kapcsán a szocializmus kérdésével, ahogyan az 1956–57-es tervezetek, programjavaslatok is vissza-visszatérnek a harmadik utas gazdasági modellek kérdésére. Bibó felhívja a figyelmet, hogy a kommunizmusban ugyanúgy fenyeget az ember eszközként való kezelésének veszélye, mint a kapitalizmusban,⁵³ a köztulajdon pedig, ha korlátozatlan rendelkezési jogként értelmezzük, semmivel sem jobb, mint a magántulajdon,⁵⁴ hacsak nem a szakszerű és a közösség ügyének elkötelezett hivatalnokréteg irányítja.

A következőkben példaképp hadd idézzem fel röviden Bibó egy 1945-ben elhangzott előadásának gondolatmenetét. Az előadásról rövid kivonatban fennmaradt szövegben Bibó a szocializmus néhány alaptételét, “vezérlő gondolatát”⁵⁵ fogalmazza meg: osztály nélküli társadalom, tervgazdaság, az egyenlő társadalmi indulási *chance*-ok gondolata,⁵⁶ a kizsákmányolás és a profit megszüntetésének gondolata. “Az osztály nélküli társadalom programja a születési szelekciót akarja nemcsak a társadalom közjogi szerkezetéből kikapcsolni, [...] hanem magánjogi szerkezetéből is. [...] Itt tehát az öröklés intézményének a jogtechnikai reformja a legérdekesebb kérdés.” A tervgazdálkodás kérdését szerinte a munkanélküliség problémája veti fel, az egyenlő társadalmi esélyek akadályá pedig az egységes társadalombiztosítási rendszer hiánya. A kizsákmányolás kizárásának kérdése kapcsán már 1945-ben megfogalmazza azt a később, az 1970-es években is többször hangoztatott elképzelését, hogy az egyéni kezdeményezőkézség kibontakozása a magántulajdon korlátozásával úgy volna összeegyeztethető, hogy a szabad vállalkozás elvének fenntartása mellett a magántulajdonban lévő üzemek idővel az alkalmazottak társtulajdonává alakulnak át. Ennek pontos intézményi kereteit Bibó nem fejtette ki sem ekkor, sem a későbbi évtizedekben. Kidolgozott azonban egy nagyszabású társadalomfilozófiai koncepciót, melyben ez a gazdaságszervezési gondolat is helyet és elméleti alátámasztást kapott.

52 Bibó 1986a: 604.

53 Bibó 1999a: 308.

54 Bibó 1999a: 297–298.

55 Huszár 1989: 265.

56 Huszár 1989: 265. Dénes Iván Zoltán Bibó eszmerendszerének alapértékeit rekonstruálva (Dénes 1993b: 316) csupán feltételezésként említi ezek között az esélyegyenlőséget, holott e helyen *expressis verbis* szerepel.

Utópikus szinopszis: a kölcsönös szolgáltatások társadalma

Mint említettem, Bibó 1971–72-ben magnóra mondott, *Az európai társadalomfejlődés értelme* című nagyívű előadásának már a negyvenes évektől több előzménye is volt. A gondolatmenet azonban tagadhatatlanul árulkodik keletkezésének idejéről, politikai, hangulati közegéről is. Nevezetesen arról, hogy noha Bibó nem volt hajlandó elfogadni, hogy neki az amerikai imperializmus és a szovjet vezetésű tábor hamis alternatívájából kell választania,⁵⁷ 1968 után mind Nyugaton, mind a szovjet tömb országaiban lezárult egy komolyabb változások reményével kecsegtető időszak.⁵⁸ Bibó ezt úgy fogta fel, mint “az európai társadalomfejlődés értelmét” jelentő szabadságprogram megakadását. Az ilyen megakadások viszont, úgy látta, rendszerint egy kollektív hisztéria, az emberiség önpusztító megbolondulásának veszélyét hordozzák.⁵⁹ Persze Bibó, indeterminista felfogásából adódóan úgy vélte, a szabadságprogram megvalósulása egyáltalán nem bizonyos; sikeressége konkrét társadalmi helyzetek, lehetőségek függvénye. Ráadásul azzal is számolt, hogy nagy tömegek meggyőzése, támogatásuk megnyerése valamely program javára reális időtávon gyakran csak irracionális úton, esetlegesen, véletlenszerűen lehet sikeres.⁶⁰ Ezért jellemzi e szöveget, a “történetfilozófiai értelemben vett” optimizmust át meg áttörő bizonyos pesszimizmus, melyhez hozzájárult a konszolidálódó Kádár-rendszerrel való meg nem alkuvása, s az ezt kísérő meg nem értés is.

A hatalom humanizálásának bibói víziójának, illetve programjának részletes ismertetése most nem feladatom; csupán a gondolatmenet gazdaságra vonatkozó néhány elemét vázoló fel.

Bibó szerint egy társadalmi rendszer értékes voltát, helyességét nem az anyagi javak mennyisége, hanem a közösség egyensúlya, fokozódó erőszakmentessége és

57 Huszár 1989: 240–241. Litván–S. Varga 1995: 561.

58 Bibó és a 68-as nyugati diákmozgalmak céljainak, eszményeinek hasonlóságát (“morális demokrácia” követelése, an-archikus közösségek, önszerveződés, kölcsönös szolgáltatások rendszere) hangsúlyozta (a felszíni eltérések elismerése mellett) Gelenczey-Miháltz Alirán (1993: 304-5). Előadásom Bibó-műhelyben folyt vitáján többen megerősítették, hogy Bibó baráti beszélgetésekben rokonszenvvel nyilatkozott az újbaloldal említett eszményeiről. Ami dokumentálható: néhányszor hivatkozik Marcuse gondolataira (...). Mindezek alapján azonban az újbaloldal és Bibó nézetei közötti hatástörténeti összefüggést nem látom igazoltnak; a párhuzamok és hasonlóságok azonban további alapos elemzést igényelnek (vö. Dénes 1999a: 362).

59 Bibó 1986c: 93–94.

60 Bibó 1986c: 117–118.

igazságossága mutatja.⁶¹ Ez a tétel az előadás során beleilleszkedik a marxizmus szerteágazó kritikájába, mely különösen az osztályelmélet, a társadalmi formációk mechanikus egymásra következését valló vulgármarxista történetfilozófia, a forradalom és az erőszak öncélú kultusza, a proletariátus mércéül állítása, a kistulajdonosok és a parasztok elleni fellépés, az állami tulajdon bürokratikus irányításának kizsákmányoló jellege, a saját eszmények és megvalósulásuk közti ellentét el nem ismerése, a tőkések egységes uralkodó osztályként való kezelésének taktikai hibája köré csoportosul.⁶²

A liberális demokráciák jellemzésekor Bibó azt állapítja meg, hogy a jóléti állam révén az egyenlőtlenség növekedése ellenére elfogadható életszínvonalat biztosítottak a munkásosztály számára, amely — mint Marcusétól idézi — fogyasztóként egyfajta másodrendű, de valódi tagja, haszonélvezője lett a kapitalista társadalomnak. A kizsákmányolás azonban továbbra is jelen van, a magántulajdon körén túlnyúló, örökölhető mamuttulajdon mögött nem áll társadalmi teljesítmény. A radikális reformkövetelések viszont nem találnak megfelelő társadalmi bázist sem az öncélú rombolásban jeleskedő diákságban, sem a nehezen tömöríthető marginális rétegekben. Úgy véli, ezt a helyzetet, vagyis a nyugati liberális demokráciákat jellemző társadalmi igazságtalanságot elvileg fokozatosan, békés, önkéntes módon is fel lehet számolni: az alkalmazottak fokozatos bevonásával, a részvénytőke kötvény-finanszírozással alakításával, a munkásigazgatás, illetve munkástulajdon elterjesztésével.

A létező kapitalizmus és a létező szocializmus bibói bírálatának közös aspektusai is vannak. Ezeket szerinte mindenekelőtt a nagy magánvállalatokat irányító, a tulajdonost feleslegessé tevő technokrácia, illetve a köztulajdonú nagyvállalatok által teremtett hatalmi helyzetből öncélú hasznot húzó bürokrácia által kétféle formában megtestesített, de lényegileg azonos értelmiségi uralom, és az általuk képviselt öncélú, morális értékelésektől elszakadó hatékonyság veszélyében érhetjük tetten. A hatékonyság problémája, a technikai fejlődésből eredő szabadságkorlátozás veszélyei egyébként már korábban, leginkább hangsúlyosan a *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás*,

61 Bibó 1986c: 55.

62 A marxizmus-leninizmus ez utóbbi tételével kapcsolatban igen érdekes Bibó álláspontja. Megállapítja, hogy a tétel egyrészt tényszerűen hamis. Másrészt érzelmi, meggyőzési célt kíván szolgálni. Eközben, harmadrészt, önellentmondó is: az ellenfél ravaszságát és ostobaságát egyszerre állítja. Végül: taktikailag káros a kapitalizmus elleni fellépés szempontjából, hisz egységbe tömöríti a megosztott, divergáló érdekű csoportokat.

erős végrehajtó hatalom (1944),⁶³ illetve *Az államhatalmi ágak elválasztása egykor és most* (1947)⁶⁴ lapjain megjelennek Bibónál.

A 60-as és 70-es években viszont részben új problémafelvetésekkel is találkozunk, melyek a fogyasztói társadalomra, az *establishment* önállósodó uralmára vonatkoznak, s felfoghatók akár egy általánosabb modernitás-kritika elemeiként is. Kovács Gábor idézi Bibó egyik lektori jelentéséből, amelyben egyetértőleg összegzi egy francia szerző gondolatmenetét:

“A gazdasági és technikai haladás, úgy, ahogyan az ma folyik, nem tényezője az emberi boldogságnak, sőt éppen ellenkezőleg, akadályozza az igazi boldogság kialakulását. [...] Ennek az előrerohanásnak a folytatása mind fokozódó nehézségeket fog okozni, és le fog lepleződni az ilyenféle haladásnak az illuzórikus volta. [...] Mindezek mögött ott áll a gazdaság mennyiségi, elsősorban pénzben kifejezhető növekedésének az a programja, mely valóságos fétisévé vált egész gazdasági személetünknek. Hamis ez mindenekelőtt azért, mert nem tüntet fel egy sor számban és pénzben ki nem fejezhető értéket, illetve értékcsökkenést.”⁶⁵

Összegezésül három tételt emelhetünk ki Bibó 1945 előtti gazdaság- és társadalomelméleti gondolkodásának jellemzéseként. Először, Bibó ezirányú gondolkodása két szálon futott: (bizonyos elemeiben konzervatív) kapitalizmus-kritika és elsősorban morális indíttatású, kizsákmányolás-ellenes óvatos társadalomreformeri elgondolások jellemzik. Másodszor, ugyanez a dualitás egy szocializációs értékmintákat, társadalmi érintkezési kultúrát teremtő és közvetítő elit által vezetett közösség gondolatának és egy nem forradalmi és nem marxista szocializmus eszméjének kettősségeként is megfogalmazhatók. Ez a “kisember-szocializmus”,⁶⁶ “kispolgári szocializmus”⁶⁷ sorolja be, harmadrészt, Bibót a tágabb értelemben vett népi mozgalomba, mellyel kapcsolatban 1978-ban így írt:

“A népiek valamennyire is komolyan vehető kollektív állásfoglalásait ma is elfogadhatónak és kifogástalannak érzem. És az egész mozgalomhoz való személyes kapcsolatam lényege nem az, hogy minden állásfoglalásukat kritikátlanul magamévá teszem, hanem az, hogy túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon, az ti., hogy egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdáló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetnek le magukat anélkül,

63 Bibó 1986a: 273–294.

64 Bibó 1986b: 369–397.

65 Kovács 1999a: 42.

66 Szilágyi 1999: 82–83.

67 Vö. Dénes 1993b: 314., Révai 1949: 261–336.

hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudják hozni.”⁶⁸

Bibó gondolkodása a 40-es években (a korábban említett Németh László és Erdei Ferenc mellett nem utolsósorban Hajnal István, távolabbról Guglielmo Ferrero és Horváth Barna hatására) olyan kulcsfogalmak nyomán érik egységes elképzeléssé, mint a hatalom humanizálása, azaz a társadalmi érintkezés uralommentessé, an-archikussá tétele, a kölcsönös szolgáltatások rendszere, a szakszerű teljesítményen nyugvó, de morális mozzanatokot is tartalmazó értékelés, miközben mindezek mögött a szabadság, emberi méltóság, egyenlőség és igazságosság alapértékeinek szilárd háttere húzódik.⁶⁹ Ilyen értékrend tükrében értelmezendők azok a többé-kevésbé szituációhoz kötött elemzései is, melyekből egy a klasszikus liberalizmus intézményeit tiszteletben tartó harmadik utas gazdasági elképzelés bontakozik ki. Ennek alapelemei: korlátozott magántulajdon, munkásirányítás, öngazgatás; megvalósítására pedig először 1945 és 1948 között, majd 1956-ban látott reális esélyt és dolgozott ki részletesebb javaslatokat. S a társadalmi berendezkedések hamis alternatíváinak elméleti meghaladására törekvő írások legkésőbbi darabja, a befejezetlen *A kapitalista liberalizmus és a szocializmus-kommunizmus állítólagos kiegyenlíthetetlen ellentéte* fogalmazza meg Bibó végső álláspontját kapitalizmus és szocializmus viszonyáról.

E szövegnek a francia forradalomról szóló részeiből mintha az tűnne ki, hogy Bibó szerint a rendi és a gazdasági egyenlőtlenségek közel egyidejű, kontinuus felszámolása nem volt kizárt, sőt magától adódó folyamatossággal történhetett volna, ha nem teszi ezt lehetetlenné a forradalom antiklerikális és monarchiaellenes irányba fordulása, az erőszak “öncélúvá válása”, illetve egy további, részletesen nem körülírt folyamat, az “utópizmus deformálódása”. Az erről szóló bekezdésekben írja Bibó: “a szocializmus forradalma, amely a francia forradalmi gondolatok egyik további megoldásra váró nagy ügye volt, az európai szocializmus gondolata ugyancsak belekerült e 80 esztendő kilátástalanság, vakvágányra szorítottság állapotába. [...] Ez a 80 esztendő elakadás végzetes torzulást hozott létre mind a liberális demokratizmus, mind a szocializmus legújabbkori arculatán.”⁷⁰

Ezzel szemben viszont Ludassy Mária, a francia forradalom eszmetörténetének

68 Bibó 1990b: 427–428.

69 Dénes 1993b: 313–315.

70 Bibó 1990a: 771–772.

szakértőjeként azt hangsúlyozza, hogy a forradalom kisiklásának oka éppen a radikális (materiális) egyenlőségi követelésekben lelhető meg. Továbbá, mondja, a kapitalizmus bizonyos értelemben erkölcsileg is igazolható lehet, legalábbis az öröklött rang után az öröklött vagyon felszámolása egyáltalán nem következik magától értetődő kontinuitással. Ludassy ugyanakkor a maga részéről bevallja, hogy a bibói eszmény vonzásának mindezek ellenére nehéz ellenállni.⁷¹ Talán nem is kell.

*

E tanulmányban csupán Bibó gazdaság- és társadalomfilozófiai nézeteinek vázlatos összefoglalására volt módom. Kontextusba helyezésük s a mai gazdaságelméleti eredményekkel való kritikai szembesítésük még előttünk álló feladat. Úgy vélem, ennek során olyan kérdésekre is választ kaphatunk, amelyek nemcsak eszmetörténeti szempontból érdemelnek figyelmet.

Irodalom

Balog Iván 1999. 'Erdei személyiségének és szemléletének hatása Bibó Istvánra' in Dénes 1999: 191–199

Balog Iván 2000. 'Bibó István és Max Weber' *Szociológiai Szemle* 10. évf. 2. sz.

Bertalan László 2000–01. *Max Weber kapitalizmuselméletéről* Előadásjegyzetek. Kézirat

Bibó István 1986a, b, c, 1990a. *Válogatott tanulmányok I–IV*, vál. Huszár Tibor, szerk. Vida István (I–III.), vál. ifj. Bibó István és Huszár Tibor, szerk. ifj. Bibó István (IV.) Budapest: Magvető.

Bibó István 1990b. *Különbség*. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó

Bibó István 1993. 'Az európai társadalomfejlődésről szóló mű egyik vázlata' in Dénes 1993a: 323–350

Bibó István 1994. 'Nem a pénzben van a hiba', közreadja Lengyel András *Tekintet* 1–2. sz., 19–28.

Bibó István 1999a. 'Ókécskei előadás' in Dénes 1999: 285–309

Bibó István 1999b. 'Erkölc és hatalom viszonya' in Dénes 1999: 282–283.

Cserne Péter 2001. 'Csontos László: Ismeretelmélet, társadalomelmélet, társadalomkutatás' *Szociológiai Szemle* 11. évf. 2. sz., 113–119

Cserne Péter 2003. 'Harmadik utak. Néhány szempont Röpke és Bibó összevetéséhez' *Magyar Tudomány* 5. sz., megjelenés előtt

⁷¹ Ludassy 2001: 4.

- Dénes Iván Zoltán 1988 [1975] 'A paraszti polgárosodás modellje' in uő *Az önrendelkezés érvényessége* Budapest: Magvető, 256–304 [Nemzet és emlékezet]
- Dénes Iván Zoltán (szerk.) 1993a. *A hatalom humanizálása* Tanulmányok Bibó István életművéről. Pécs: Tanulmány Kiadó
- Dénes Iván Zoltán 1993b. 'A liberális demokrácia érvényes vívmányai. Utószó' in uő (szerk.) *Szabadság és nemzet* Liberalizmus és nacionalizmus Kelet- és Közép-Európában. Budapest: Gondolat, 309-318.
- Dénes Iván Zoltán (szerk.) 1999. *A szabadság kis körei* Tanulmányok Bibó István életművéről. Budapest: Osiris
- Dénes Iván Zoltán 1999a. *Eltorzult magyar alkat* Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával. Budapest: Osiris
- Dworkin, Ronald 1993. 'Liberalizmus' in Ludassy Mária (szerk.) *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Budapest: Atlantisz, 173–211
- Gelenczey-Miháltz Alirán 1993. 'Bibó és az újbaloldal. Hozzászólás' in Takáts József (szerk.) *Bibó István életművének aktualitása* Konferencia a Friedrich Ebert Stiftung támogatásával. Szeged, 1992. nov. 5-7. Budapest: A Friedrich Ebert Alapítvány budapesti képviselője, 304–305
- Huszár Tibor (szerk.) 1989. *Bibó István* Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Budapest–Debrecen: Kolonel. [Magyar Krónika]
- Huszár Tibor 1991. *Párhuzamok és kereszteződések* Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, Makó: Makói József Attila Múzeum [A Makói Múzeum Füzetek 68]
- Kovács Gábor 1993. 'Elit, közösség, kizsákmányolás' in Dénes 1993a: 148–165
- Kovács Gábor 1997. 'Változatok a történelemre. Bibó István *Uchróniája*' 2000 [Kétezer] 9. évf. 7. sz., 47–52
- Kovács Gábor 1999a. 'A kapitalizmus és a hatékonyság fogalmi Bibó István gondolatrendszerében' *Magyar Napló*, 8. sz., 40–43
- Kovács Gábor 1999b. 'Hajnal István és Bibó István történelemszemlélete' in Dénes 1999: 200–215
- Lakatos László 1993. 'Hajnal István hatása' in Dénes 1993a: 109–116.
- Lányi Kamilla 1998. 'A bibói életpálya: egy magyar sors' *Budapesti Könyvszemle* 10. évf. 3. sz., 247–261
- Lányi Kamilla 2002. 'Bibó István harmadik útjai' *Világosság* 43. évf. 2–3. sz., 3–15
- Litván György–S. Varga Katalin (szerk.) 1995. *Bibó István (1911-1979)* Életút dokumentumokban, vál. Huszár Tibor. Budapest: 1956-os Intézet, Osiris-Századvég.
- Ludassy Mária 2001. 'Húsz év után. Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányáról' *Élet és Irodalom*, XLV. évf. 44. sz., 3–4
- Oltványi Ambrus 1994 [1981] 'Alternatívák és értékpluralizmus Bibó István gondolatvilágában' in uő *A szellem szenvedélye* Tanulmányok, cikkek, bírálatok. Budapest: Gondolat, 258–280

Révai József 1949. *Marxizmus, népiesség, magyarság* 3. kiadás. Budapest: Szikra

Szilágyi Sándor 1999. *Ostinato* Esszék, tanulmányok. Budapest: Új Mandátum

Tattay Szilárd 2002. *Bibó István és a katolikus egyház társadalmi tanítása* Előadás a Bibó István Szellemi Műhelyben. Kézirat

PÉTER CSERNE

István Bibó on Capitalism and Socialism

Although István Bibó's (1911–1979) reputation in Hungary is based on his political and historical essays, he has written much on economic and social issues as well. As an anti-speculative thinker, he formulated his views each time in the context of actual economic and social problems. Starting from the critique of modernity and a sort of elitism in the 30's, his interest turned toward the serious deformations of Hungarian social structure, especially the situation of the agrarian population. His great private lecture on *The Meaning of the Development of European Society* (1971–72) treated the history of Europe from a philosophical perspective to reconstruct the tendencies toward and the Christian origins of “the humanisation of power” and to formulate the ideal of a society based on “mutual services” (a form of decentralised socialism, respecting liberal individual rights). The lecture reflects the conflict between Bibó's long term optimism and the events of 1968 both in East and West which seemed to perpetuate the false dichotomy of American capitalism and Soviet-type socialism, with the increasing power of bureaucracies in both systems. Bibó's purpose has been to transcend the “allegedly irreconcilable opposition” between freedom and equality on the theoretical and the institutional level as well.